

Μνήμων

Τόμ. 19 (1997)

Κ. Π. Κωστής, Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14ος-19ος αιώνας

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.388](https://doi.org/10.12681/mnimon.388)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1997). Κ. Π. Κωστής, Στον καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14ος-19ος αιώνας. *Μνήμων*, 19, 262–264. <https://doi.org/10.12681/mnimon.388>

γραφέα να αγνοεί τον εθνικισμό της ελληνικής διασποράς, όπως αυτός εκφράστηκε παραδείγματος χάριν μετά την Επανάσταση των Νεοτούρκων από στρώματα της ελληνορθόδοξης κοινότητας της Κωνσταντινούπολης και των πόλεων των μικρασιατικών παραλίων και κυρίως από συντεταγμένες ομάδες της λαϊκής και εκκλησιαστικής διανόησης, καθώς και από τμήματα της επιχειρηματικής αστικής τάξης; Αν όμως ο ελληνικός εθνικισμός συνδυάζει, όπως τουλάχιστον πιστεύουμε, ετερόκλητα γνωρίσματα συγκροτώντας δύο διακριτές, αλλά και αλληλοεπικαλυπτόμενες και αλληλοδιεισδύουσες ιδεολογικές παραδόσεις με βάση το εκάστοτε πλαίσιο αναφοράς

του, αυτήν του πολιτικού και αυτήν του βιολογικο-πολιτισμικού έθνους, χωρίς ταυτόχρονα να αποτελεί διακεκριμένη περίπτωση ή εξαίρεση από έναν καθολικά ισχύοντα και διστορικά παρόντα κανόνα, τότε εύλογα καταδεικνύεται το επισφαλές μιας τέτοιας απόπειρας κατηγοριοποίησης. Μιας κατηγοριοποίησης που εξαντλείται στην εργαλειολογική και στενά ταξινόμητη σκοπιμότητά της και αναίρει την ιστορική συνάφεια των ιδεολογικών κατασκευών στο όνομα μιας δομικής προσέγγισης του πεδίου του εθνικιστικού λόγου, η οποία εμφορείται αποκλειστικά σχεδόν από τη λογική και τη μεθοδολογία της πολιτικής επιστήμης.

ΓΙΩΡΓΟΣ ΚΟΚΚΙΝΟΣ

Κ. Π. Κοσστής, *Στόν καιρό της πανώλης. Εικόνες από τις κοινωνίες της ελληνικής χερσονήσου, 14ος-19ος αιώνας*, Πανεπιστημιακές εκδόσεις Κρήτης, 'Ηράκλειο 1995, 463 σ.

‘Η όλη μελέτη διαρθρώνεται σε 19 κεφάλαια. Στα πρώτα από αυτά, ο συγγραφέας αναλύει τη μέθοδό του, τα προβλήματα των πηγών και τον τρόπο με τον οποίο το εξεταζόμενο θέμα αντιμετωπίστηκε από τους έρευνητές. ‘Επισημαίνεται κυρίως ότι μέχρι την «παστεριανή επανάσταση» κυριάρχησε η ιπποκρατική αντίληψη για την ασθένεια, με τις μεταλλαγές που έφερε και σε αυτήν το πέρασμα από την ὀρθολογική ἔρμηνεία της ἀρχαιότητας στην ἠθική-ὑπερβατική ἐξήγηση τοῦ Χριστιανισμοῦ. Τονίζονται οἱ κίνδυνοι ἀπὸ μιὰ ἔρμηνευτική προσέγγιση πού δὲν ἔχει συνειδητοποιήσει ὅτι ἡ σύγχρονη εἰκόνα γιὰ τὴν ἀσθένεια διαφέρει οὐσιαστικά ἀπὸ τὴν παραδοσιακή. ‘Επομένως, γιὰ τὴν κατανόηση τῶν ἐπιδημιῶν τοῦ παρελθόντος, ἐπιβάλλεται ἡ χρησιμοποίηση τῆς ὀπτικῆς τῶν κοινωνιῶν, ὅπου ἐγγράφονται οἱ ἐπιδημίες αὐτές.

Στὰ ἐπόμενα κεφάλαια θίγονται θέματα ὅπως:

— Χαρακτηριστικά τῆς πανώλης, τρόπος μετάδοσής της, συμπτώματα.

— ‘Ο μεγάλος ἀριθμὸς τῶν θυμάτων καὶ τὰ προβλήματα ἐκτίμησης τῶν συνολικῶν ἀνθρώπινων ἀπωλειῶν.

— Αἷτια τῆς νόσου (θεωρία τοῦ μιάσματος ἢ τῆς μετάδοσης).

— ‘Ηλικίες, φύλο καὶ κοινωνικὲς κατηγορίες πού πλήττονται περισσότερο.

— Πῶς ἀντιδρῶν στὴν ἐπιδημία οἱ πληττόμενες κοινωνίες (ἀν ἀναζητοῦν ἀποδιοπομπαῖο τράγο γιὰ τὰ δεινά τους, στάση ἀπέναντι στοῦ θάνατο κλπ.).

— Δημογραφικὲς, κοινωνικὲς καὶ οικονομικὲς συνέπειες τῆς ἐπιδημίας (πληθυσμικὰ κενά, ἀποδιοργάνωση οικονομίας, ἀναδιανομὲς τοῦ πλοῦτου κ.ἄ.).

— “Αν φεύγουν, ἐμπρὸς στὴν ἐπιδημία, οἱ πληθυσμοί, ἢ μένουν καὶ τὴν ἀντιμετωπίζουν μοιρολατρικά.

— Ποιὸς ὁ ὑγειονομικὸς ἐξοπλισμὸς γιὰ τὴν ἀντιμετώπιση τῆς νόσου (λοιμοκαθαρτήρια, νομοθεσία κλπ.).

Τὰ θέματα αὐτά, καὶ ἄλλα πολλὰ, ἀντιμετωπίζονται μὲ εὐρύτατη χρῆση τῶν σχετικῶν πηγῶν καὶ οὐσιαστικῆ γνώση τῆς

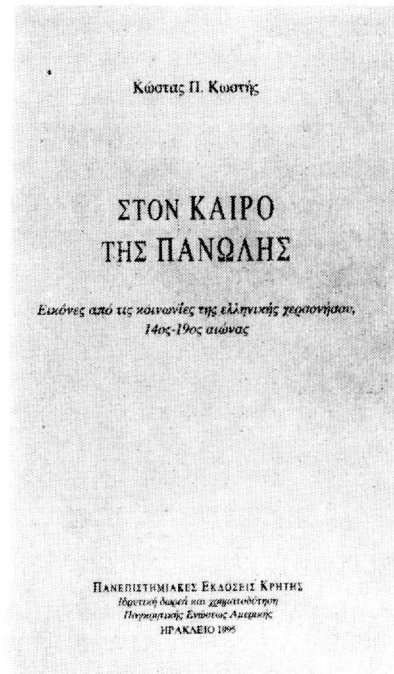
υπάρχουσες βιβλιογραφίας. Από τις πολυπληθείς μαρτυρίες, χρησιμοποιούνται συστηματικά όσες διακρίνονται για την ποσική τους πληροφόρηση: καλύπτουν πολλές παραμέτρους του υπό διαπραγμάτευση αντικειμένου. Έτσι, οι Ιατροί Α. Γεωργιάδης-Λευκίας και Γ. Κ. Ήπιτης θά αναφερθούν σχεδόν σε όλα τα κεφάλαια, έπειδή στά σχετικά με την πανούκλα πονήματά τους επιχειρούν, με τις γνώσεις της εποχής τους, έρμηνεία πολλών από τὰ προβλήματα που έθεσε στους Ιατρικούς κύκλους και την τότε κοινωνία ή επιδημία.

Τò έργο καλύπτει, σύμφωνα με τόν τίτλο του, μιὰ μεγάλη χρονική περίοδο: 140-190 αιώνα. Άρκετὰ φορές οι αναφορές πηγαιίνουν ως τόν Ίουστιανιανό, και παλαιότερα. Τò ευρύ αυτό χρονικό άνάπτυγμα καθιστά αναγκαία την παράλληλη παρουσίαση μαρτυριών που έγγράφονται σε τελείως διαφορετικούς χρόνους και χώρους. Για παράδειγμα, στη διαπραγμάτευση ενός κεφαλαίου χρησιμοποιούνται πληροφορίες που αναφέρονται:

Κωνσταντινούπολη	1347
Χάνδακα	16ος αί.
Σέρρες	1641-2
Άθήνα	1789
Κεφαλονιά	1816
Αίγινα	1827-8
Πόρο	1837

Τò πρόβλημα που τίθεται είναι άν μπορούν να χρησιμοποιηθούν συγκριτικά φαινόμενα (της επιδημίας εδώ) που έχουν παραχθεί σε διαφορετικούς ιστορικούς χρόνους και σε διαφορετικό κοινωνικό πλαίσιο. Ο συγγραφέας φαίνεται να μην άγνοεί τò ζήτημα όταν γράφει «ό λοιμός τών Μουσουλμάνων είναι κάτι πολύ διαφορετικό από τò λοιμό τών Χριστιανών, έστω και εάν τὰ κλινικά συμπτώματά του είναι τὰ ίδια». Άφου ή παράλληλη αυτή παρουσίαση θεωρήθηκε αναγκαία, θά ήταν προτιμότερο να είχαν επισημανθεί εκτενέστερα και από την άρχή, όλα τὰ μεθοδολογικά προβλήματα που αυτή συνεπάγεται, ώστε να αποφευχθούν τυχόν άντιρρήσεις ή παρανοή-

σεις. Ίδιαίτερα, μάλιστα που με την έλλειψη εύρετηρίων δέν είναι εύκολη ή άναζήτηση και ή συσχέτιση τών φαινομένων στο χρόνο και τò χώρο, καθώς και ή θεματική τους έμαδοποίηση. Την μη παρουσία τών έργαλείων αυτών για την άναζήτηση πολλαπλών πληροφοριών σε ένα βιβλίο πυκνογραμμένων 400 και άνω σελίδων, θά αισθανθεί έντονα όποιος θελήσει να τò χρησιμοποιήσει μετά την πρώτη άναγνωση. Θά άναγκασθεί να κάνει τò δικό του εύρετήριο.

Η μεγάλη συμβολή της μελέτης, για την ελληνική τουλάχιστον βιβλιογραφία, έγκειται στις προτάσεις που διατυπώνονται για μιὰ νέα άναγνωση της επιδημίας. Έχοντας ό συγγραφέας άφομοιώσει δημιουργικά τὰ σχετικά με τις επιδημίες πρόσφατα πορίσματα Ιατρών και Ιστορικών, μäs κατευθύνει σε μιὰ ιστοριογραφική περιπλάνηση, όπου πρωταγωνιστής δέν είναι μόνον ό άνθρωπος, αλλά και τὰ τρωκτικά και οι ψύλλοι. Αυτά παράγουν τή νόσο, από την άντοχή αυτών στο κρύο ή τή ζέστη

ή τὸ βράκιλλο τῆς πανούκλας ἐξαρτᾶται, σὲ μεγάλο βαθμὸ, ἢ δυναμικότητα τῆς ἐπιδημίας, ὁ ρυθμὸς διάδοσής της, ἢ ἀναπαραγωγή της, τὰ καταστροφικὰ της ἀποτελέσματα. Ξεφεύγοντας, ἔτσι, ἡ μελέτη ἀπὸ τὶς ὡς τώρα ἀποκλειστικὰ ἀνθρωποκεντρικὲς ἐρμηνεῖες, ἀνοίγει νέα πεδία γιὰ τὴ διερεύνηση τῶν ἐπιδημιῶν τοῦ παρελθόντος.

Σὲ παράρτημα δίνεται μιὰ ἀναλυτικὴ, τεκμηριωμένη καὶ πολὺ χρήσιμη χρονολογία τῆς πανώλης στὴν ἐλληνικὴ χερσόνησο (14ος-19ος αἰ.). Δημιουργεῖται, ἔτσι, ἓνα corpus μαρτυριῶν ποὺ ἀποτελεῖ πλέον τὴ βάση γιὰ ὁποιαδήποτε μελέτη αὐτῆς τῆς νόσου καί, συγχρόνως, ἐπιτρέπει τὸν ἐμ-

Πανεπιστήμιο Κρήτης

πλουτισμὸ της μὲ τὸν ἐντοπισμὸ, ἐνδεχομένως, νέων σχετικῶν δεδομένων.

Ἡ μελέτη καλύπτει οὐσιαστικὸ κενὸ στὴ νεοελληνικὴ ἱστοριογραφία καὶ θὰ προκαλέσει τὸ ἐνδιαφέρον τῶν ἀσχολουμένων μὲ τὶς κοινωνικὲς ἐπιστῆμες γενικότερα. Ἐπὶ πλέον, λόγω τοῦ ἐξεταζόμενου θέματος, θὰ εὐαίσθητοποιήσει καὶ πολλοὺς ἄλλους ἀναγνώστες, εἰδικούς καὶ μὴ. Τὸ AIDS, μὲ τὰ κοινωνικὰ προβλήματα ποὺ προκαλεῖ, ἔχει κάνει ἐπικαιρὲς τὶς ἐπιδημίες τοῦ παρελθόντος: ἀναζητοῦνται σ' αὐτές, συμπεριφορὲς καὶ νοοτροπίες ποὺ θὰ βοηθήσουν, ἐνδεχομένως, στὴν κατανόηση τῶν προβλημάτων ποὺ ὀδυνῆρά θέτει τὸ παρόν.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

Πέπη Γαβαλά - Ἑλένη Γαρέζου, Τὰ γλυπτὰ μνημεῖα τοῦ κοιμητηρίου Ἁγίου Γεωργίου. Ἑρμούπολη Σύρου (19ος-20ὸς αἰώνας), ἔκδ. Ὑπουργεῖο Αἰγιατοῦ - Δήμος Ἑρμούπολης, Γνώση, Ἀθήνα 1994, 789 σ.

Ἡ ἱστορικότητα τοῦ θανάτου ἔχει τὶς τελευταῖες δεκαετίες ἀπασχολήσει συστηματικὰ τὴν ἔρευνα. Πιὸ γνωστὲς εἶναι οἱ προσεγγίσεις τοῦ Philippe Ariès καὶ τοῦ Michelle Vovelle. Ἡ πρώτη ταξινομήθηκε ὡς ποιοτικὴ, γιὰτὶ στηρίχθηκε κυρίως σὲ φιλολογικὲς μαρτυρίες· ἡ δευτέρα ὡς ποσοτικὴ, ἐπειδὴ βασίστηκε σὲ πηγὲς ποὺ ἀποτελοῦν σειρά, ὅπως οἱ διαθήκες. Ὡστόσο, ὁ διαχωρισμὸς αὐτὸς φαίνεται ἀθάνατος, ἀφοῦ κάλλιστα μπορεῖ νὰ συνυπάρξουν καὶ οἱ δύο μέθοδοι σ' ἓνα ἱστοριογραφικὸ κείμενο.

Ὁ ἐρευνητικὸς ὀρίζοντας διευρύνθηκε ἀκόμη περισσότερο ὅταν ἀπὸ τὶς γραπτὲς μαρτυρίες ἢ προσοχὴ τῶν μελετητῶν στράφηκε καὶ στὰ ταφικὰ μνημεῖα. Τὰ νεκροταφεῖα ἔχουν καὶ αὐτὰ τὴ δική τους ἱστορία. Παρακολουθοῦν, κυρίως στὴ μέση καὶ μακρὰ διάρκεια, τὶς ἀλλαγὲς τῶν κοινωνικῶν μέσων στὶς ὁποῖες ἐγγράφονται. Ἐπομένως, ἀποτελοῦν μάρτυρες γιὰ τὰ ὅσα συμβαίνουν σ' αὐτές.

Ἡ καταγραφή τῶν ταφικῶν μνημείων ἀποτελεῖ οὐσιαστικὴ προϋπόθεση γιὰ νὰ ἐπιχειρηθοῦν ὑποθέσεις μεγαλύτερης ἐμβέλειας γιὰ τὶς θρησκευτικὲς συμπεριφορὲς ποὺ συνδέονται μὲ τὸν θάνατο. Ἀπ' ὅσο γνωρίζω, διαθέτουμε, γιὰ τὸ ἐλληνικὸ κράτος, δύο μόνον τέτοιες ἀναλυτικὲς καταγραφές: τοῦ Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν, ποὺ ἐκδόθηκε τὸ 1972¹, καὶ τοῦ Νεκροταφείου τοῦ Ἁγίου Γεωργίου στὴν Ἑρμούπολη, ἡ ὁποία ἐδῶ παρουσιάζεται.

Οἱ κυρίες Π. Γαβαλά καὶ Ε. Γαρέζου πραγματοποιήσαν ἄλλο περιγράφοντας ἀναλυτικὰ 530 ταφικὰ μνημεῖα ποικίλων τύπων (μαυσωλεῖα, ἐπιτύμβιες στήλες, λάρνακες κλπ.), ποὺ μνημονεοῦν θανάτους ἀπὸ τὸ 1823-1984. Ἀφοροῦν κυρίως στὶς ἀνώτερες καὶ μεσαῖες κοινωνικὲς ὁμάδες.

1. Ε. Ἀγγελομάτη-Τσουγκαράκη καὶ Δ. Τσουκλίδου-Πέννα, *Μνημῶν Α' Νεκροταφείου Ἀθηνῶν, Α' Ζώνη, Ἰον Τμήμα*, ἔκδ. Δήμου Ἀθηναίων, Ἀθήνα 1972.